अथ व्याख्या भाष्य प्रारंभः ॥

न्या० भा०
१२

श्रीगणेशायनमः॥अथरुद्रविधिः॥रुद्रएकादशिनीमहारुद्रश्चलघुरुद्राश्चचतुर्थीलक्षाश्चन्यासपूजाश्चातपः षडंगैश्चैका
दशीरुद्रैरेकादशरुद्रतः॥एकादशाभिरेताभिर्महारुद्रस्तुकथ्यते॥एकादशमहारुद्रैरतीरुद्रइतीरितः॥तथाविधितो
नमकाश्चिरुद्रीएकादशास्मृता॥रुद्रस्यैकादशावृत्त्यारुद्रएकादशीस्मृता॥एकादशभिरेताभिः महारुद्रस्तुकथ्
यते॥एकादशमहारुद्रैरतिरुद्रइतिकथ्यते॥अनयोरर्थः॥वक्ष्यमाणषडंगन्यासपूर्वकमेकादशानांनमकानुवाकानां
एकादशावृत्तिभिः षडंगैकादशीरुच्यते॥तद्यथा॥एकवारंसमग्रंनमकंपठित्वोत्तेचमकानुवाकंपठेत्॥पुनः पूर्व
वत्समग्रनमकपाठानंतरंद्वितीयचमकानुवाकंपठेत्॥एवंएकादशवारंनमकान्पठन्क्रमेणैकैकंचमकानुवाकमावृ
त्त्यैत्॥अनेनक्रमेणैकादशानुवाकानांहएकादशावृत्तिरुद्रइतिकथ्यते॥एकादशरुद्रतः॥ ॥पूर्वोक्तस्यरुद्रस्यैकादश
वृत्तीरुद्रएकादशीरुच्यते॥एकादशभिरेताभिःरुद्रएकादशी॥भिर्महारुद्रः कथ्यते॥महारुद्रस्यैकादशावृत्तिरतिरु
द्रइति॥इतिरुद्रविधिः॥ ॥अथद्वितीयोध्यायःनोपंचांगरुद्रन्यासविधिः॥पंचांगरुद्रस्य॥षडंगरुद्रस्यचाऽयमर्थः॥पंचांगेक्रमेण
न्यासेयस्मिन्सपंचांगन्यासरहितोरुद्रः पंचांगरुद्रः॥एवंषडंगरुद्रोपि॥तत्रपंचांगन्यासाः प्रदर्श्यंते॥शिखायस्योंतएकवृत्ति
शरंगन्यासः प्रथमः॥ऊर्ध्वादिपादांतेदशांगन्यासोद्वितीयः॥पादादिमूर्ध्वंतिपंचांगन्यासस्तृतीयः॥गुह्यादिमस्तकांत
पंचांगन्यासश्चतुर्थः॥हृदयायस्योंतेषडंगन्यासः पंचमः॥एतेपंचांगन्यासरूपेप्रयोक्तव्याः॥पादादिसर्वांगपर्यंते
न

षडंगांगोन्यासोपरः॥सच्चएवंरूपंचांगन्यासश्चाग्निहोत्रंहवाषडंगन्यासः॥तेषामिषेकप्रयोक्तव्याः॥ ॥अथनमक
न्यासमंत्रप्रदर्श्यते॥यातेरुद्रशिवातनूरघोरापापकाशिनी॥तयानस्तनूश्शंतमयागिरिशंताभिचाकशीहि॥शिरसाय॥
सहस्राक्षीतिललाटयोः॥हंसःशुचिषदितिभ्रुवोर्मध्ये॥त्र्यंबकंयजामहइतिनेत्रयोः॥नमश्शुभ्रायेतिचक्षुषो
योः॥मानस्तोकेतिनासिकायां॥अवतत्यधनुष्ट्वं॥नीलग्रीवाश्शितिकंठाइतिकंठे॥नमस्तेअस्त्वायुधायेतिबाह्वोः॥याते
हेतिरितिमणिबंधयोः॥येतीर्थानितिहस्तयोः॥सद्योजातंप्रपद्यामीतिपंचानुवाकानां
सद्योजातइतिगुह्यायोः॥वामदेवायेतिजठरेभ्योः॥अघोरेभ्यइतिमध्यमुदयोः॥तत्पुरुषायेतिनाभ्यंतरे॥ईशानः
सर्वविद्यानामितिपंचानुवाकानांपंचसुमुखेषु॥नमोवःकिरिकेभ्यइतिहृदये॥नमोगणेभ्य
इतिएष्टे॥नमस्तक्षभ्यइतिकुक्षयोः॥नमोहिरण्यबाहवइतिपार्श्वयोः॥विज्यंधनुरितिजठरे॥हिरण्यगर्भ
इतिनाभौ॥मेढ्रंपृथिवीतिकट्यां॥येतृतानामधिपतयइतिगुह्ये॥यइमेद्यावापृथिवीयंतइतिगुदे॥
नमः॥नामग्निरूपेभ्यः॥दुर्गादेव्यैनमः॥अग्नेत्वंपाश्चात्यश्चएकपश्चात्यैश्चेयोः॥विश्वानिनोदुर्गहविं॥अग्नेअत्रि
न्नग्नो॥एतत्तेरुद्रावसं॥सनःपर्षदतिद्विषः॥क्षमादेवीमतिदीर्घायुष्ट्वं॥इदंतेमंत्रचतुष्टयंजातवेदसंत्र्यंबकंयजामह
इत्यंतंमंत्रचतुष्टयंजातवेदसंत्र्यंबकंयजामहइत्यंतंमंत्रचतुष्टयंजातवेदसंत्र्यंबकंयजामहइत्यंतंमंत्रचतुष्टयं
च्यते॥इतिमंत्रपंचकमपाने॥पठेन्नरेसद्गतिंराजातवेदइतिपंचमेप्राणोमहांतमितिस्वीः॥एषतेरुद्रभागइतिजानुभ्यां॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

स्य ऽसृष्टि तिज्ञेघयोः॥ विश्वं॰ नमिति गुल्फयोः॥ य पथा मिति पादयोः॥ अध्यवो चदधि कवचं॥ नमो बिल्मिने
मूपक वचं॥ नमो अस्त नीलग्री वायेति तृतीयं नेत्रं॥ प्रमुंच धन्वन इत्यस्त्रं॥ एतावान श्रो मिति बंधः॥ ॥ अथा
परो न्यासः॥ ॐ नमो भगवते रुद्रायेति नमस्कार न्यसेदिति श्रूयते॥ अस्याऽयमर्थः॥ नमस्कार मंत्रं वक्ष्यि
नमस्कुर्यादिति॥ अथवा नमस्कार न्यसेत्॥ एवं कृत नमस्कार मंत्रं वक्ष्यमाण प्रकारेण॥ ॐ कारादि यकारांतं न्य
सेदिति॥ तद्यथा॥ ॐ कारं मूर्ध्नि विन्यस्येन कारं नासिकायतः॥ मो कारं तु ललाटे वै भ कारं मुखमध्यतः॥
ग कारं कंठदेशे तु व कारं हृदि विन्यसेत्॥ ते कारं दक्षिणेहस्ते रु कारं वामतो न्यसेत्॥ द्वा कारं नाभिदेशे तु य कारं पा
दयो न्यसेत्॥ अथ त्रय क्रमः॥ ॐ नमो भगवते रुद्राय सूर्याय प्रणम्य तदनंतरं॥ ॐ नमः नंनमइत्येकस्मि
न्बिंदुकानी नमो तान्यक्षराणी इक्रमस्थानेषु न्यसेदिति॥ ॐ नंमंनं गंवं तें रुद्रायं एं भिरक्षरैः प्रत्येकं मूर्ध्नि
प्रदेशं स्पृशेत्॥ इति द्वीज योगन्यासः॥ ॥ अथ तृतीय न्यासः॥ सद्यो जातं प्रपद्यामि पादयोः॥ भवे भवा
य नमइति कवचे॥ अघोरेभ्यइति हृदये॥ तत्पुरुषायेति मुखे॥ ईशान मिति शिरसि॥ विन्यस्य हंसहंसेति योब्रूयात्॥ एवं कृ
तेहंसो नामसदाशिवः॥ प्रसिद्धतमा ह्यय सदाशिवो नावेदिति॥ तृतीयो न्यासः॥ ॥ अथखलु टीकुर्वीतपुरांज
लिप्रदर्शनं सपुटीकरणं॥ तच्चइदानीं तनतन प्रकाशमत्रैः कुर्यात्॥ त्रातारमिंद्रमितिं द्रः॥ प्रच्यौ॥ वन्नो अग्ने०

प्रमुमुग्ध्यस्मत्र॥ अग्नये०॥ सुगन्नपंथा०॥ दवाः॥ युयोध्यस्मज्जु॥ अमुन्वंत०॥ नुभ्यमस्मन्नेरुद्र॥ यो॥ नमोयामि०
प्रमाषी॥ वास्तव्या॥ अनोनि हि०॥ सदानः॥ वायव्या॥ वयए सोम०॥ अरुणाहरुद्रीच्या॥ तमीशा नं०॥ स्तुत॥
ईशान्या॥ अस्मेरुद्र०॥ इंद्रज्येष्ठाः॥ ऊर्ध्वाय॥ एवे॥ सोनाएथिवी॰ प्रथाः॥ ऊर्ध्व्या॥ एवंसंपुटेकरणे नमस्कारोपि सिध्यति॥
तदनेनाममनीषी द्वीकरणं कुर्यात्॥ सौ द्वीकरणनाममंत्रवीजव्याहृतिप्रणवपूर्वकाएतेपामेव मंत्राणांटंकृत्वा
टंटीस्थानेषुन्यासः॥ तद्यथा॥ मंत्रबीजेसमुच्चार्यव्याहृतिप्रणवादिकाः॥ मंत्रांतेप्रणवं कृत्वा सौद्वीकरणमुच्यते
ति॥ अस्यार्थः॥ नमश्शंभवेचमयोभवेच॥ ॐनमोभगवते रुद्रायेशानायेतिमंत्रः॥ ॐनमोभगवते रुद्रायेशानायेति॥ सानुस्वारसप्तदशाक्षराणी॥ सा
र्धवस्वएत्याद्याव्याहृतयः॥ त्रातारमिंद्रमित्यादयोदिक्पालमंत्राः॥ तथाच॥ नमश्शंभवेचमयोभवेच॥ ॐ ॐ र
र्धवस्वः॥ त्रातारमिंद्रं॥ ललाटस्थाने न्यसेत्॥ नमश्शंभवेच॰ नमोमेवस्वः॥ खन्नोभव॰ नत्रयोः॥ नमश्शंभवेच॰
मोमेवस्वः॥ सुगनः पंथा०॥ श्रोत्रयोः॥ नमश्शं॰ भवेमेवस्वः॥ अमुन्वंत०मुरवे॥ नमश्शंभ०मेवस्वः॥ नत्वायमि॰॥ बाह्वोः॥ नमश्शं॰ वेमेवस्वः॥ अनोनिय०॥ नास्योः॥ नमश्शं॰ तेमेवस्वः॥
वयंसोम०॥ हृदये॥ नमश्शं॰ रुंमेवस्वः॥ तमीशानं०॥ नाभौ॥ नमश्शंभ० द्रमेवस्वः॥ अस्मेरुद्र०॥
मूर्ध्नि॥ नमश्शं०यःमेवस्वः॥ ध्यानाएथिवी०॥ पादयोः॥ एवं दशसु स्थानेषु न्यासः॥ ललाटनेत्रयोः

श्रुत्योः मुखबाह्वोश्च नासयोः॥ हृदय मूर्ध्नि नाभौ च पायोर्वा हृदि विन्यसेत्॥ विन्यसेद्दृष्टे हे तुलोकपालानि
मान्त्रकमात्र॥ एवं कृते खगस्थिगतैः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ सर्वश्रुतेष्वपराक्षितो भवति॥ ॥अथ चर्थो न्यासः॥ ॐ
ह्याद्यभिमंत्रणं॥ मोनो॥ ज्योतिरिति गुह्ये॥ अबोध्यग्निरिति नाभौ॥ स्वधानिरिवोरसि॥ अभिनिहृदये॥
मर्मणि॥ तेजानवेदुषि मुखे॥ जातवेदायदिवापावकोस्तीति शिरसि॥ इति चर्थो न्यासः॥ इदमेव गुह्याद्यभिम
त्रणंमात्रेणेति व्यपदिशाचार्यः॥ अथ हृदयादिषडंगन्यासः॥ शिवसंकल्पेति हृदयं॥ शिवसंकल्पस्तत्र
तु॥ यज्जाग्रतो दूरमस्तु॥ पुनर्मनो॥ यत्प्रज्ञानमुत॥ येनेदं भूतं॥ यस्मिन्नृचः॥ सुषारथिरश्वा॥ इति षण्मात्राखंडं पठित्वा॥ हृदयाय नमः इति विन्यसेत्॥ एवमुत्तरत्रापि शिरः॥
सहस्रशीर्षा पुरुषः॥ सारभ्येयन्नपैवेति साध्यासंतिदेवाः॥ इत्येतत्पठित्वा शिरसे स्वाहा इति शिरसि॥ श्री राम
इन्नरनारायणेति शिखां॥ अभयसंस्तुतैरित्यादिन्यासवर्मा॥ निषादेत्येतमंत्रं शिखायै वषट् इति शि श्री
खायां॥ यत्प्रेरितश्चेति वर्म॥ अहमिन्द्रो॥ नेदिष्ठेति नेत्रे॥ विश्वाद्भूतेति॥ नेत्रे॥
विश्वाद्भूतेत्यभिरक्षणेति इत्येतत्पठेत्॥ नेत्रत्रयाद्यैर्वौषडिति नेत्रत्रये॥ शतरुद्रियमिति॥ नमो
नेरुद्रेभ्यश्चेत्यादिन्यपतोरधीत्यास्त्रं वज्रहासेति हस्तमनुवाकं पठित्वा अस्त्रायफडिति दिक्षु अस्त्रा अनुवाकस्य

शतरुद्रियत्वेनमनसइति शतरुद्रीयस्यरूपमिति ब्रह्मणकाचार्य॥ अथांगन्यासः॥ एवंपंचांगरु
द्रंसकृजपेत्॥ अथवक्ष्यमाणमंत्रैरंगषडंगमंत्रैः॥ सनमंत्रपाठमात्रेणेत्यभिधीयते॥ तत्रमंत्राः॥ हिरण्यगर्भयः
प्राणतोब्रह्मजज्ञानमहीद्यौः॥ उपवास॥ यज्ञेनयज्ञमयजंत॥ अग्नेऽमेयमसृजंत॥ इत्यष्टभिर्मंत्रैरंगं
प्रणम्य॥ इरसाश्विरसा दक्ष्यो॥ मनसाववचसात्थाप॥ पंच्यांकराभ्यांकर्णौ॥ त्र्यंबकमो॥ इत्यंगमुच्यते॥ नमकस्यऋषिश्छंदो देवता
न्यासेत्॥ सयथा॥ अस्यसर्वस्यरुद्राध्यायस्यनमकस्यप्रजापतिर्ऋषिः॥ अग्निर्देवता॥ अग्निकांडमध्यपातित्वादग्निकांडऋषिः॥ महाविराट्छंदः॥
रुद्रोदेवता॥ जपेसाध्येजपेविनियोगः॥ होमेसाध्येहोमेविनियोगः॥ अभिषेकेसाध्येअभिषेकेविनियोगः॥
इतिवदेत्॥ अथात्मानंरुद्ररूपंध्यायेत्॥ ध्यानंतूक्तागमव्याख्यातं॥ एवंध्यात्वानमकेनैकादशवारंजपेत्॥ एकादशानुलोमविलोमावृत्तिक्रमेणाध्यायधर्मतः॥ महापापैरपिप्रमुच्यतेनात्रसंशयइतिस्मृतेः॥ ॥
अथाभिषेकविधिः॥ तत्रप्रज्ञानमेनेत्यादिषडृचेन्यासस्त्विदमेवेतिवत्समानं॥ तत्राग्निर्मेवाचिश्रितइतिय
थालिंगमंगानिसमस्येत्॥ सूत्रमभयमर्थः॥ यन्मेमनोचिश्रितइतिवाक्यं॥ हृदयंमयि॥ अहमस्मृतेः॥ अस्मृतेर्ब्रह्मलिंगं॥
इतिवाचंस्पृशेत्॥ वायुर्मेप्राणेत्यस्मृतेर्ब्रह्मलिंगं॥ प्राणस्थानंहृदयं॥ सूर्यश्चमेचक्षुरित्यस्मृतेर्ब्रह्मलिंगं॥ चक्षुषीप॥ यद्वाममेमनोस्मृतेर्ब्रह्मलिंगं॥ मनःस्थानंवक्षः॥ दिशोमेश्रोत्रेत्यस्मृतेर्ब्रह्मलिंगं॥ श्रोत्रंपआपोमेरेतसीत्यस्मृतेर्ब्रह्मलिंगं॥ एतत्स्थानमेदुः॥ पृथिवीमेशरीरेत्

ब्रह्मणी ॥ इरीरं ॥ ओषधिवन स्पतयोमेलोमसिय० ब्रह्मणी ॥ रोमकूपान् ॥ इंद्रोमेबले० ब्रह्मणी ॥ बलस्थानेबाहू ॥ पर्जन्योमेमूर्धा० ब्रह्मणी ॥ मूर्धानं ॥ ईशानोमेमन्यो ब्रह्मणी ॥ क्रोधस्थानेहृदयमेव ॥ आसावआत्मनि० ब्रह्मणी इत्या मस्थानं हृदयंमे ना ॥ पुनर्मआत्मा० स्वगोपाः ॥ इतिसर्वोस्तोत्र ॥ एवअंगानि संस्तूय ॥ अथैनंगंधादिभिः आ त्मानंप्रत्याराधयेत् ॥ एवंस्त्रीवामानंस्वशरीरंदेवंजनयेदित्यर्थः ॥ तत्रावाहनमंत्रस्तु ॥ आराधितोमनुष्येभ्यादि ॥ आवाहनव्यतिरिक्तोपचारेषुपंचसुषट्सुवा ॥ श्येबकंजयामहेइत्यादि अयंमंत्रः ॥ अत्रनेवेद्यमानसंकल्पयेत् ॥ एवं आ त्मासंज्ञानेतरं शिवंसंज्ञाप्रकारमाह ॥ आसावहंस्मीत्यादि ॥ तत्रावाहनेआसावहंस्मीत्यादिमंत्रः ॥ इतरेषुपंचारेषुसयोजा नाद्दितिमंत्रः ॥ संज्ञाप्रकारस्पष्टः ॥ संज्ञानेतरमंत्रस्त्र्यंबकोरुद्रोपनिषदेतेनेतिश्रुतेः ॥ अघोरेभ्यस्सद्योजातायइत्या नसर्वविद्यानाप्रतिअनुवाकत्रयेणघोरशरीरव्युत्पत्तिरितिवाक्यार्थः ॥ अथैनंस्नापयेदिति हिरण्यकलशेन स्नानधारा निषेचनमंत्रेनेत्यादिसंततधारापदंसर्वत्रकलशस्नानस्याप्युपलक्षणं ॥ सर्वेषांपादेत्यादिसर्वेषा ॥ अभिलाषितनम कारैश्चविशेषालंपारेसमाप्योक्तनाराधनेपुनराराधयेत् ॥ अभीषेकानंतरंपुनः सर्ववेदपूजयेदित्यर्थः ॥ पुन राराधयेदुक्तमिति ॥ आराधनमितिपाठेउक्तमाराधनंप्रतिषेकानंतरं पुनः प्रत्याराधयितुंकुर्वीतेत्यर्थः ॥ पु नः शब्दप्रथमसंज्ञापेक्षयानत्वभिषेकोत्तरद्वितीयसंज्ञापेक्षयातदेतद्ब्रह्मानघो ऽभिषेक इत्यर्थः ॥

श्री रुद्र
अ
श्री

अथवातदेतदृषिधानाभिषेकादिषुप्रोक्तमित्युपसंहरः ॥ अधुनाव्याधिविमोकार्थिनोभिषेककर्मविशेषंदर्शयं नधिकारीतेरात्रिन्नानि ॥ करिष्यानिद्रूयति ॥ तेनाभिषिक्तेनोदकेवनाऽक्षीभ्यांतेनासिकाभ्यांप्रिय नुवाकेनाभिषेकः ॥ भायोहिष्टेत्यादयः ॥ इतिरुद्राभिषेकविधिः ॥ अथाभिषेकानुवाकमुद्दर्श्यते ॥ त्वमग्नेत्वम ग्नेरुद्रोवासुद्रोवेत्यादिपूषासरुषहयोपवमानुवाकोहिरण्यानुवाकः ॥ सर्वेषुवाग्त्योप्राचीरुग्णतयः पुरुषसूक्त मुत्तरनारायणसूक्तंघोनुवाकमलोरुद्रायानिसाघपतेनमइत्येतेमारण्यकोपनिषदोतः ॥ पतिरुद्र एवस्यहेत्याद्यंचवदेतइत्याभिषेकानुवाकः ॥ अक्लिंगास्सर्वत्रकुर्याभिषेकेऽनुक्तास्नानप्यनुवदेन त्तूक्तमन्त्रेणवाप्नोतिअन्यथाकुरुतइतिविधायतेयेयेऋतुमधीतेनेनेनास्येष्टंभवतीतिनेनेनत्थंभू कत्याःतेनतत्रफलमाप्नोतीत्याहभगवान्बोधायन ॥ ॥ इतिन्यासभाष्यंसंपूर्णं ॥ ॥ ५ ॥ ॥

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

न्या० भा० १६८

इति न्यासभाष्यसंग्रहः

श्रीराम
श्री